

Теоретико-практичне обґрунтування засобів діагностики готовності студентів-психологів до розуміння психологічної ситуації клієнта (міжособистісний аспект)

Головна функція закладу освіти полягає у створенні належних психолого-педагогічних умов для підготовки висококваліфікованих фахівців, в тому числі в галузі практичної психології.

Психологічна готовність до професії психолога в цілому та окремих видів професійної діяльності, зокрема психологічного консультування, обумовлює здатність до створення професійних відносин, діалогічного професійного мислення, що орієнтоване на розуміння психологічної ситуації клієнта (ПСК). Важливим аспектом становлення фахівця є саморегуляція психологічної готовності (Пов'якель Н.І.).

Саморегуляція психологічної готовності до розуміння ПСК – система дій, що базується, перш за все, на самооцінці та самоконтролі процесу розуміння, а вже потім виступає як засіб (або система засобів) самовиховання, саморозвитку, самоактуалізації.

Необхідність надання психолого-педагогічної допомоги студентам-психологам в створенні адекватної самооцінки, формування чіткого уявлення про критерії самоконтролю при здійсненні розуміння ПСК, вимагає створення та апробації відповідних діагностичних засобів.

Мета даного дослідження полягала в розгляді діагностичних засобів дослідження готовності майбутніх психологів до розуміння ПСК в контексті міжособистісної взаємодії.

Об'єкт дослідження: розуміння ПСК в міжособистісному просторі психологічного консультування.

Предмет: діагностичні засоби дослідження рівня розуміння ПСК.

Гіпотеза: розуміння ПСК має міжособистісний характер, значить існує статистичний зв'язок між рівнем розуміння ПСК та загальним рівнем міжособистісного розуміння студентів психологів

Завдання дослідження: 1. Розглянути методика визначення рівня розуміння ПСК з точки зору сучасних теоретичних уявлень на міжособистісний аспект процесу розуміння.

2. Емпірично дослідити і статистично підтвердити зв'язок між рівнем розуміння ПСК та результатами дослідження рівня міжособистісного розуміння методом репертуарних решіток.

Головне завдання психолога-консультанта - допомогти людині переосмислити власний досвід. Успіх ефективної професійної діяльності психолога залежить від оволодіння ним процесом міжособистісного розуміння, що в свою чергу потребує розуміння психологом того, як саме людина розуміє свої життєві ситуації, який смисл їм надає. Інтерпретація суб'єктом життєвої ситуації та пов'язані з нею переживання зумовлені не стільки реальними життєвими обставинами, скільки смислом, який він вкладає в ці обставини та значенням, що приймає для суб'єкта дана ситуація. З погляду Н.В.Чепелевої, психологічна ситуація – відображення реальної життєвої ситуації в смисловій сфері людини, і саме в смисловій сфері варто шукати психологічні проблеми особистості.

Увага науковців до проблематики психології розуміння нараховує майже вікову історію. Однак, концептуалізація розуміння навіть сьогодні є істотною теоретико-методологічною проблемою. Відсутність чіткого визначення розуміння призводить до труднощів винаходу належного діагностичного інструментарію.

Багаторазові спроби з'ясувати сутність поняття розуміння дали можливість розкрити велику кількість контекстів, в яких можна розглядати означене психічне явище: природничий, когнітивний, семантичний, лінгвістичний, соціально-психологічний, а також герменевтичний. Звернення до герменевтичної проблематики є вагомою характеристикою сучасного розвитку психології розуміння. В Інституті психології імені Г.С.Костюка було започатковано новий інтеграційний напрям досліджень, спрямований на вивчення проблем розуміння реальності, у тому числі психологічної реальності людини, її особистого досвіду, зафіксованого в різного роду текстах. А також, психологічних механізмів розуміння вербальних і невербальних повідомлень, їх залежностей від особистісних характеристик людини. Все більшого розповсюдження набуває

психогерменевтичний погляд на розуміння як на рух індивідуальної свідомості людини (з використанням її суб'єктивного досвіду) до все більш адекватного (згідно з її суб'єктивними критеріями) – і тільки в сенсі об'єктивного відображення дійсності, що постійно змінюється. Такий погляд покладає в основу діалогічні відносини, визначає діалог як один з основних механізмів розуміння, чим підкреслює його міжособистісний характер. Розуміння може існувати тільки в спілкуванні, у діалозі.

Соціально-психологічний аспект розуміння включає як особистісну проблематику в спілкуванні, так і систему уявлень про процес породження та розуміння тексту в діалозі. Розуміння в діалозі не повинно обмежуватись фіксацією факту співвіднесення суб'єктом знака зі значенням. Необхідно з'ясувати як суб'єкт реконструює те відсилання, ту референцію, що закладається в текст його автором.

З погляду психологічної герменевтики ПСК має текстуальну природу. Текст, розглядається як засіб організації, осмислення та упорядкування особистого досвіду, змістом якого є не тільки концепти, що визначають розуміння, інтерпретацію людиною самого себе, але й світ його внутрішніх переживань, світ його індивідуально-авторського відношення до дійсності. Базуючись на засадах сучасного постструктуралізму, психологічна герменевтика може розглядати особистість як текст або систему текстів.

Текст можна віднести до багатосмислових об'єктів, які, як правило, мають приховану проблемність, що знаходить відображення в складності їхньої структури. Текст ПСК має деякий зовнішній рівень – когнітивний. У психології розуміння загальноприйнятою є ідея про те, що особливості об'єкта розуміння, у тому числі його багаторівневості, впливають на протікання даного процесу. Розуміння того, що представлено на когнітивному шарі тексту відносять до зовнішнього когнітивного рівня розуміння. Однак, текст ПСК консультування крім зовнішнього когнітивного шару, містить внутрішній смисловий шар. Витяг з тексту його власного, «текстуального» смислу А.А.Леонтьєв характеризує як «значеневе розуміння». Розуміння тексту на «смислових» рівнях – це таке орієнтування, яке обслуговує діяльність з тим, що стоїть «за» текстом [2; 147].

На думку творців класичної герменевтики Ф.Шлейєрмахера і В.Дильтея, розуміння є процес, у якому ми із зовнішніх знаків розгортаємо внутрішній смисл: це процес розкриття цілісного смислу тексту і духовного світу його автора.

На думку А.А.Брудного, текст – це «змикаючий компонент акта комунікації. У тексті реальність представлена і сконцентрована в доступній розумінню формі. ... смисловий зв'язок між компонентами тексту є форма зв'язку між учасниками акта комунікації, смисл, при цьому, виступає в декількох функціях: він скріплює основні елементи тексту, активно сприяє репродукції його змісту, дозволяє співвіднести зміст кожного окремого тексту з дійсністю» [1; 12].

Важливим поняттям герменевтики є інтерпретація. Поняття інтерпретації та розуміння відрізнялися і використовувалися в протилежних значеннях. Розуміння текстів насамперед повинне бути адекватно їх змісту, інакше воно може перетворитися в нерозуміння. Інтерпретація в класичному визначенні – тлумачення. При розумінні повинна бути досягнута обумовлена його умовами ідентичність того, що розуміється і того, що зрозуміло. Далі починаються тлумачення, трактування, формування власної думки. При розумінні процес іде від об'єкта до суб'єкта та назад (це не виключає активності суб'єкта, що виявляється в гіпотезах, питаннях). Але якщо виникають заперечення, сумніви, дискусії з автором – це вже не розуміння, а інтерпретування, як вираження позиції самого суб'єкта [3; 79-80]. П.Рікер визначав герменевтику як теорію операцій розуміння в їхньому співвідношенні з інтерпретацією текстів.

Текст відкритий для безлічі смислів, що існують у системі соціальних комунікацій. В рамках герменевтики приводять існування ідеї, яка доводить, що мовні знаки самі по собі менш значимі, ніж контекст, який повідомляє смисл саме знакам. Контекстом може бути як сам текст, так і світоглядні установки автора, культурний простір. Отже, будь-який текст несе в собі потенційну множинність смислів, що обумовлена контекстуальним багатством вихідного повідомлення, тобто наявністю великої кількості шарів, кожний з яких відсилає реципієнта до визначеного контексту. У випадку міжособистісного розуміння справа ускладнюється тим, що контекстуальні системи співрозмовників не збігаються, або перетинаються лише частково. Соціально-психологічний контекст проблеми розуміння складають дослідження особливостей пізнання соціальних об'єктів у соціальному контексті, передусім, закономірностей соціальної перцепції.

Підводячи підсумки, можна констатувати, що на сучасному етапі розвитку уявлень про розуміння ПСК можна виділити наступні його характеристики:

- розуміння ПСК носить міжособистісний характер, може існувати тільки в спілкуванні, діалозі;
- ПСК як об'єкт розуміння має текстуальну природу, а значить, основними характеристиками ПСК можна вважати складність структури, багаторівневості, наявності когнітивного та смислового шару. Всі вони – результат упорядкування особистісного досвіду, індивідуального відношення особистості до дійсності. Означені особливості ПСК відповідним чином впливають на протікання процесу розуміння, обумовлюють його характеристики;

- Процес розуміння ПСК має аналітико-синтетичний характер, йде водночас від об'єкта до суб'єкта і навпаки. При цьому зворотній зв'язок забезпечується інтерпретацією, особливості якої обумовлені контекстом. В якості контекстів можуть виступати безпосередньо тексти, особистісні установки авторів, особливості міжособистісних відносин учасників діалогу, культурний простір.

Таким чином, можна стверджувати, що розуміння ПСК має багато спільних рис з міжособистісним розумінням, пов'язаний з ним, і навіть інтегрований в нього. Показники рівня розуміння ПСК повинні корелювати з показниками рівня міжособистісного розуміння.

З метою перевірки даної гіпотези було проведено дослідження рівня розуміння ПСК методом контент-аналізу, об'єктом якого були письмові звіти студентів-психологів про розуміння ними реальної ПСК. Для підтвердження валідності експерименту перевірка робіт проводилась по двом напрямкам: оцінка вміння студентів проводити аналіз ПСК і оцінка вміння збагнути її цілісний смисл. Методика проведення такого дослідження більш детально розкрита в попередніх роботах[4], [5].

Експеримент проводився протягом 2002-2009 років. Загальна кількість досліджуваних склала 286 студентів-психологів Криворізького державного педагогічного університету та Криворізького відділення Запорізького національного університету. Результати відображено в таблицях 1 і 2.

Таблиця 1.

Результати аналізу психологічної ситуації клієнта студентами-психологами

Рівень розуміння ПСК	Бали	Кількість студентів (%)		
		Загальна кількість	2-3 курс	4-5 курс,
Низький	0	15	20,9	11,4
	1-12	66,8	69,1	65,3
Середній	13-24	16,1	7,3	21,6
Високий	25-36	2,1	2,7	1,7
Дуже високий	37-48	-	-	-

Аналіз даних, отриманих в першій серії дослідження (Таблиця 1) дозволяє констатувати наступне: переважна більшість студентів-психологів продемонструвала низький рівень ПСК (81,8 %), 15 % від загальної кількості студентів взагалі не змогли виконати завдання або відмовились від його виконання. Середній рівень розуміння ПСК продемонстрували 16,1 %, а високий – лише 21 % студентів. Той факт, що студенти-психологи переважно володіють низьким рівнем розуміння ПСК, ще раз показує практичну важливість даної проблеми (її методичний аспект);

Таблиця 2.

**Результати аналізу вмінь студентів збагнути цілісний смисл
психологічної ситуації клієнта**

Рівень розуміння ПСК	Показники	Бали	Кількість студентів (%)		
			Загальна кількість	2-3 курс	4-5 курс
Низький	Припущення на основі квазі- інтерпретації повідомлень клієнта, або взагалі відсутні будь-які припущення	0	37,1	48,2	30,1
	Деякі вірні, але необгрунтовані допущення у бік вибору напрямку подальшого дослідження ситуації	1	32,9	38,2	29,5
Середній	Зроблено вірні кроки у визначенні смислу (напрямок дослідження), але смисл не визначений	2	19,2	10	25
Високий	Смисл визначений правильно не для всіх учасників ситуації	3	8	2,7	11,4
Дуже високий	Смисл визначений правильно для всіх учасників ситуації	4	2,8	0,9	4

Отримані результати (таблиця 2) дозволяють констатувати, що за критерієм вміння збагнути цілісний смисл ПСК більшість студентів продемонструвала низький рівень її розуміння (70 %), 19,2 % - середній, 8 % - високий і 2,8 % - дуже високий рівень.

Розуміння ПСК під час психологічного консультування відбувається в умовах міжособистісної взаємодії. Міжособистісне розуміння здійснюється шляхом пояснення, інтерпретації, ототожнення, вживання, здатність переноситись у внутрішній світ іншого. Найбільш адекватне розуміння іншого буде досягнуто за умови переходу від зовнішньої оціночної позиції до багаторівневого, полімодального діалога у внутрішній позиції. Ступінь успішності, адекватності, глибини міжособистісного розуміння можна позначати як рівень міжособистісного розуміння, – характеристику когнітивного плану здатності до соціальної взаємодії. Виділяють 5 основних рівней міжособистісного розуміння:

• феноменологічний (процесуальна домінанта – розуміння через співвіднесення до відомого; провідна ознака – співпереживання;

субмодальності системного механізму розуміння – атракція, емпатія, метафора, впізнавання);

- класифікаційний (процесуальна домінанта – віднесення до класу за ознакою; провідна ознака – усвідомлення; субмодальності системного механізму розуміння - рефлексія, каузальна атрибуція);

- типологічний (процесуальна домінанта – віднесення до типу за сукупністю ознак; провідна ознака – довіра; субмодальності системного механізму розуміння – інсайт, проекція, стереотипізація, інтуїція);

- системний (процесуальна домінанта – розуміння як включення в систему; провідна ознака – прийняття; субмодальності системного механізму розуміння – усвідомлення, ідентифікація як уподоблення, структурування, систематизація);

- інтегральний (процесуальна домінанта – розуміння через співвіднесення з метою, спрямованістю; провідна ознака – орієнтовність; субмодальності системного механізму розуміння – синергія, інтеграція, абсолютизація, орієнтування).

Для дослідження рівня міжособистісного розуміння було використано метод репертуарних решіток (методика запропонована М.І.Шевандріним [6]). Результати в таблиці 3.

Таблиця 3.

Результати діагностики домінуючого рівня розуміння в міжособистісній сфері

Група досліджуваних	Рівень міжособистісного розуміння									
	феноменологічний		класифікаційний		типологічний		системний		інтегральний	
	Сер. ар. за рангом	Місце	Сер. ар. за рангом	Місце	Сер. ар. за рангом	Місце	Сер. ар. за рангом	Місце	Сер. ар. за рангом	Місце
Всі	6,01	V	5,25	I	5,4	IV	5,26	II	5,35	III
2-3 курс	6,05	V	5,05	I	5,34	IV	5,13	II	5,18	III
4-5 курс	6	V	5,38	II	5,44	III	5,34	I	5,46	IV

Порівняння середніх показників рівней міжособистісного розуміння вказує на малу ступінь їх розбіжностей. Це означає, що не можна говорити про чітке домінування якогось з указаних рівней розуміння в міжособистісній сфері.

Для перевірки гіпотези про зв'язок кожного рівня міжособистісного розуміння з рівнем розуміння ПСК, були розраховані коефіцієнти рангової кореляції Спірмена $r(s)$ (таблиця 4).

Аналіз зв'язку рівня міжособистісного розуміння з рівнем розуміння ПСК за допомогою коефіцієнтів рангової кореляції Спірмена $r(s)$

		Показник коефіцієнту рангової кореляції Спірмена $r(s)$				
		Феноменологічний рівень	Класифікаційний рівень	Типологічний рівень	Системний рівень	Інтегральний рівень
Рівень роуміння ПСК як фнкції проблемного аналізу нарративу клієнта	R(s)	-0,49	-0,26	0,18	0,48	0,63
	t(emp)	-9,52	-0,10	3,15	9,19	13,6
Рівень роуміння ПСК як вміння студентів збагнути її цілісний смисл	R(s)	-0,34	-0,10	0,16	0,41	0,49
	t(emp)	-6,12	-1,713	2,69	7,813	9,36

Аналіз коефіцієнтів кореляції дозволяє констатувати, що на рівні значущості 0,001 ($t(emp) > t(kp)=2,83$) можна вважати статистично достовірним зв'язок рівня розуміння ПСК з феноменологічним, системним та інтегральним рівнями міжособистісного розуміння. До речі, зв'язок з феноменологічним рівнем має чітко виражену зворотну залежність.

При переході від поверхневого до більш глибинного міжособистісного розуміння, від його феноменологічного до інтегрального рівня спостерігається закономірній поступовий перехід від зворотнопропорційної до прямопропорційної кореляційної залежності. Такий перехід, свідчить про наявність тенденції підвищення рівня розуміння ПСК за умови посилення домінування у суб'єкта інтегрального рівня міжособистісного розуміння і водночас дає підстави для визнання валідності методики дослідження рівня розуміння ПСК.

Між тим статистичні характеристики груп досліджуваних, що стоять на різних ступенях вузівської професіоналізації, вказують на те, що практично не відбувається змін в домінуванні рівня міжособистісного розуміння (таблиця 3). Хоча у старшокурсників спостерігається більш виражене домінування бажаного системного рівня, порівняно з групою студентів 2-3 курсів, однак зменшується домінування ще більш бажаного інтегрального рівня міжособистісного розуміння. При цьому, кількісні зміни даних показників надто незначні. Цей факт ще раз вказує на малий розвиваючий ефект традиційних способів вузівської підготовки психологів до здійснення розуміння ПСК и вимагає подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Брудный А.А. Психологическая герменевтика: Учеб. Пособ. – М: Лабиринт, 1998. – 336 с.
2. Леонтьев А.А. Психология общения. – М: Смысл, 1997. – 365 с.
3. Славская А.Н. интерпретация как предмет психологического исследования // Психологический журнал – 1994. – Т. 15. - № 3. – С. 78 – 89.
4. Ткаченко О.А. Професійна підготовка студентів-психологів до розуміння психологічної ситуації клієнта // Теоретичні та прикладні проблеми психології. Збірник наукових праць. Східноукраїнський національний університет. – Луганськ: Видавництво СНУ ім. В.Даля, 2004. - № 3 (8). – 223 с. – С. 93 – 100.
5. Ткаченко О.А. Особливості розуміння психологічної ситуації клієнта студентами-психологами / Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України. / За ред. Максименка С.Д. – К.: 2004, т. VI, в.6. – С.367-376 .
6. Шевандрин Н.И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности. – М: ВЛАДОС, 1998. – 512 с.